

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Een korte geschiedenis van sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland

Vliek, M.; Doosje, B.; Spears, R.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

Pligtsbesef: Een geschiedenis van de Nederlandse sociale psychologie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Vliek, M., Doosje, B., & Spears, R. (2016). Een korte geschiedenis van sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland. In F. van Harreveld, & B. Buunk (Eds.), *Pligtsbesef: Een geschiedenis van de Nederlandse sociale psychologie* (pp. 85-98). UvA Sociale Psychologie.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Pligtsbesef: een geschiedenis van de Nederlandse sociale psychologie

*Onder redactie van
Frenk van Harreveld en Bram Buunk*

Inhoudsopgave

1. Joop van der Pligt en de Nederlandse sociale psychologie	11
<i>Frenk van Harreveld</i>	
2. De opmerkelijke opkomst van de Nederlandse sociale psychologie	19
<i>Bram Buunk & Roel Meertens</i>	
3. Ontwikkelingen in de onderzoeks-cultuur	39
<i>Daniël Wigboldus, Paul A.M. van Lange & Frenk van Harreveld</i>	
4. De veranderende positie van de hoogleraar en de promovendus	53
<i>Carsten K.W. De Dreu, Bastiaan T. Rutjens & Gerben A. van Kleef</i>	
5. Geschiedenis van de vakgroepen: naar meer gelijkwaardigheid en inhoudelijke differentiatie	67
<i>Riël Vermunt & Bram Buunk</i>	
6. Een korte geschiedenis van sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland	85
<i>Michael Vliek, Bertjan Doosje & Russell Spears</i>	
7. Attitudes en de cognitieve revolutie in de sociale psychologie	99
<i>Nanne de Vries, Carolien Martijn & Frenk van Harreveld</i>	
8. Emoties zijn ongrijpbaar maar fascinerend	115
<i>Agneta Fischer, Tony Manstead, Marcel Zeelenberg & Wilco W. van Dijk</i>	
9. Sociale psychologie in een multi-disciplinaire context	129
<i>Daniëlle Timmermans & Bert Klandermans</i>	
10. Sociale psychologie toegepast	149
<i>Gerjo Kok, Els van Schie & Nanne de Vries</i>	
Over de auteurs	167
Beknopt CV Joop van der Pligt	177

ISBN 978-90-9029661-6

©Frenk van Harreveld en Bram Buunk

6. Een korte geschiedenis van sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland

In 1986 kwam Joop terug uit Engeland en werd hoogleraar aan de UvA. Hij verloor niet alleen zijn hart aan de UvA, maar raakte eveneens meer dan professioneel geïnteresseerd in de Groningse, sociaal psychologische AIO Daniëlle Timmermans. Als gevolg was Joop in die tijd dan ook regelmatig in Groningen te vinden. Tijdens een sollicitatiegesprek van de tweede auteur in 1991 bij de UvA, noemde Joop Groningen in vergelijking tot Amsterdam 'uit eigen ervaring een kleine en gemoedelijke stad, waar het leven erg langzaam gaat'. Hij vroeg zich af of de wat zachtaardig ogende tweede auteur uit Groningen, de grote, harde en snelle stad Amsterdam wel aan kon. Blijkbaar gaf de tweede auteur een antwoord naar tevredenheid, want hij werd in 1991 door de derde auteur en Joop aangenomen. De UvA is nog steeds de in-groep van de tweede auteur, terwijl de derde auteur inmiddels al enkele jaren werkzaam is aan de RUG. Ook in de sociale psychologie is het niet ongewoon om in groepen, of dit geval universiteitssteden, te denken. Zoals we in dit hoofdstuk echter zullen zien, zijn deze groeps grenzen in de sociaal psychologische gemeenschap al decennia sterk permeabel.

Inleiding

Groepen hebben altijd prominent op de sociaal psychologische onderzoeksagenda gestaan, al vanaf het eerste experiment in de sociale psychologie van Maria Bos (1937). Ook in Nederland heeft

groepsonderzoek een belangrijke plek ingenomen; in de jaren 50 was sociale psychologie nog bijna identiek aan de studie van groepsprocessen. Maar waar er in het begin vooral aandacht was voor groepsdynamica, verschoof vanaf de jaren 80 de nadruk binnen het groepsonderzoek meer in de richting van intergroepsrelaties. Dit is wellicht niet verwonderlijk aangezien Henri Tajfel, grondlegger van de Sociale Identiteitstheorie (Tajfel & Turner, 1979) enkele jaren aan de UL aangesteld was en met meerdere Nederlandse onderzoekers samenwerkte. In dit hoofdstuk staan we stil bij de ontwikkeling van het sociaal psychologische groepsonderzoek in Nederland. Grof geschetst zijn er in Nederland achtereenvolgens drie periodes van groei te onderscheiden: (1) een wortelperiode, voornamelijk aan de UU, (2) een boomerperiode welke zich voornamelijk afspeelde aan de RUG, en (3) een verdere vertakkingsperiode, eerst aan de UvA en UL, maar later meer verdeeld over het land, waarbij vooral aan de UU en RUG groepsonderzoek weer een belangrijke positie inneemt.

De wortels: De Utrechtse groep

Zoals reeds beschreven in de hoofdstukken 2 en 5, is een belangrijke basis voor de nadruk op groepsonderzoek in de Nederlandse sociale psychologie, te traceren naar de UvA en vooral de UU tijdens de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw. Invloedrijke onderzoekers uit deze periode zijn met name Maurits (Mauk) Mulder en Jaap Rabbie. Met deze onderzoekers werden de wortels van het groepsonderzoek binnen Nederland gelegd.

Mauk Mulder studeerde psychologie aan de UvA van 1945-1952 en promoveerde daar eveneens in 1958 op een proefschrift getiteld *Groepsstructuur, motivatie en prestatie*. In die periode was ook 'de vader van de massapsychologie' Kurt Lewin (1890-1947) werkzaam aan de UvA (Meertens, 2001). Lewin vluchtte, zoals zoveel onderzoekers uit die tijd, in 1933 voor het nazi regime en werkte daarna aan studies over mensenmassa's en vooral over de massahysterie rond heksenprocessen in de 17^e en 18^e eeuw. In zijn boek *Heksen en Heksenprocessen* (1964), beschrijft hij 'de geschiedenis van een massawaan en zijn bestrijding', een klassieke sociaal psychologische beschouwing waar tegenwoordig weinig tijd meer voor bestaat. Zoals beschreven in hoofdstuk 2, was Lewin zijn tijd ver vooruit en beschreef hij reeds veel concepten, zoals cognitieve dissonantie en relatieve deprivatie, die later in de sociale psychologie een belangrijke plaats zouden innemen.

Na zijn promotie vertrok Mulder tijdelijk naar TNO om daarna op eigen verzoek een buitengewoon hoogleraar positie aan te nemen aan de UU van 1960-1969. In zijn eigen woorden wilde hij zich 'niet geheel in het universiteitskader laten opnemen', maar ook aandacht besteden

aan de praktijk. Conform hiermee verhuisde hij in 1971 naar de EUR als hoogleraar bedrijfskunde. Mulder had al vroeg in zijn carrière aandacht voor experimenteel onderzoek. Zo publiceerde hij in 1959 twee artikelen (één in *Human Relations* en één in *Acta Psychologica*) naar machtsrelaties binnen groepen en de uitwerking van machtsrelaties op groepsprestaties. Gaandeweg raakte hij echter steeds meer geïnteresseerd in het toepassen van zijn ideeën in de praktijk (die van politieke en organisatie contexten bijvoorbeeld). Nog later in zijn carrière heeft hij zich met name gestort op adviespraktijk en consultancy werk met veel lezingen en workshops. Volgens zijn website doet hij dat nog steeds.

Mulder is vooral bekend vanwege zijn machtsafstand-reductie theorie. De essentie is grofweg als volgt samen te vatten: iedereen is op macht uit en hoe meer macht je hebt, hoe meer je wilt hebben. Alhoewel internationaal wellicht minder bekend dan Rabbie, is het werk van Mulder zeker invloedrijk in Nederland geweest. Dit is mede terug te zien in de ontwikkeling en de invloed van zijn promovendi van de 'Utrechtse periode', waarvan Henk Wilke het meest prominente voorbeeld is. Zoals reeds is benadrukt in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 5, heeft Wilke in hoge mate bijgedragen aan het internationale profiel van groepsonderzoek in Nederland, en aan de ontwikkeling van de sociale psychologie in het algemeen.

Jaap Rabbie studeerde in dezelfde periode als Mulder ook aan de UvA (1947-1954). Na zijn studie ging Rabbie in 1957 naar de UU als onderzoeksassistent. Na een bezoek van Hal Gerard, in het kader van het Fullbright programma, kreeg hij de kans om in de VS te gaan studeren voor zijn PhD op de prestigieuze Yale University. Hij is daar gepromoveerd onder begeleiding van Jack Brehm en Bob Cohen. Hij raakte daar ook bevriend met Phil Zimbardo (bij wie hij veel van zijn onderzoek deed in New York) en was ook bekend met Stanley Milgram. In 1968 keerde hij terug naar Nederland en werd in 1968 hoogleraar aan de UU na het vertrek van Mulder.

Hoewel Rabbie's eerste publicaties de leidende onderwerpen van onderzoek van die tijd bevatten, zoals cognitieve dissonantie en sociale vergelijkingsprocessen, veranderde zijn focus redelijk snel in de richting van groepsdynamische processen. Vooral de dynamiek van intergroepsrelaties trok zijn aandacht, zoals blijkt uit zijn vroege studies naar onderhandelingen en competitie in een intergroepscontext (bv. Rabbie & Visser, 1972). Dit is wellicht in historische context beter te begrijpen. Rabbie had als jood allesbehalve een eenvoudige jeugd tijdens de Tweede Wereldoorlog, en heeft in die periode lange tijd ondergedoken gezeten. Hoewel Rabbie de Tweede Wereldoorlog overleefde, was

dit niet het geval voor bijvoorbeeld zijn oudste broer. Ongetwijfeld heeft zijn ervaring als onderduiker bijgedragen aan zijn interesse in intergroepsrelaties. Deze ervaring had hij ook gemeen met de reeds vaak genoemde Baschwitz en Mulder, die beiden eveneens tijdens de Tweede Wereldoorlog zaten ondergedoken. Het is niet onwaarschijnlijk dat de vroege nadruk op groeps onderzoek in de Nederlandse sociale psychologie zijn oorsprong kent in deze trieste geschiedenis.

Er is hier ook een interessante parallel met de van origine Joods-Poolse Henri Tajfel, die een vergelijkbare geschiedenis en ervaring tijdens de oorlog heeft meegemaakt. Tajfel studeerde vlak voor de uitbraak van de Tweede Wereldoorlog chemie aan de universiteit van Sorbonne. Hij was aan de Sorbonne gaan studeren vanwege anti-Joodse restricties op studeren in Polen. Toen de Duitsers Frankrijk binnenvielen, besloot Tajfel zich aan te sluiten bij het Franse leger, maar werd een jaar later krijgsgevangen genomen. Hij wist zijn Joodse identiteit gedurende de gehele oorlog als krijgsgevangene geheim te houden. Na de oorlog emigreerde Tajfel naar Engeland, om daar te beginnen aan zijn studie (Birbeck College, Universiteit van Londen) naar wat later de Sociale Identiteitstheorie zou gaan heten.

Rabbie en Tajfel kenden elkaar goed en zij hadden een duidelijke band door hun gedeelde Joodse identiteit en ervaring tijdens de oorlog. Wat hun ideeën over onderzoek en theorie betreft, zaten ze echter niet op één lijn. Men zou zelfs kunnen zeggen dat er zich een zekere haat-liefde verhouding ontwikkelde. Tajfel had zijn ideeën over de kracht van sociale categorisatie en minimale groepen deels te danken aan een onderzoek van Rabbie en Horwitz (1969). Hierin merkte Tajfel op dat deelnemers in een controle conditie, waarin groepen slechts waren gecategoriseerd maar de leden elkaar verder niet kenden of geen relatie met elkaar hadden, toch een (niet significante) neiging hadden om in-group bias te vertonen. Rabbie's ideeën over groepen en groepsdynamica sloten niet aan bij deze observatie: hij meende dat pas van een 'echte' groep sprake was, indien er een zeker 'gedeeld lot' (common fate, bijvoorbeeld een gemeenschappelijke taak) bestond, of wanneer duidelijk onderlinge afhankelijkheid (en dus wederzijdse verwachtingen) tussen leden binnen de groep aanwezig waren. Rabbie was het dan ook absoluut niet eens met Tajfel's idee dat louter sociale categorisatie een basis voor groepsidentiteit kon vormen (met alle consequenties van dien, zoals het tonen van in-group bias).

Samen met onder andere Michael Billig ontwikkelde Tajfel vervolgens het minimale groepenparadigma om te onderzoeken wat de gevolgen waren van louter sociale categorisatie op de neiging van mensen om in-

group bias te vertonen. De inzichten uit dit onderzoek leidden uiteindelijk tot de Sociale Identiteitstheorie, uitgewerkt in een klassiek artikel in 1979 (en later herdrukt in 1986). Deze theorie, en de empirische ondersteuning die dus deels ingegeven werd door een niet opgevalen nuance in het onderzoek van Rabbie, bleek bij Rabbie deels in het verkeerde keelgat te schieten. De drijfveer om aan te tonen dat hij en niet Tajfel de essentie van een 'groep' het best benaderde, heeft min of meer voor de rest van zijn leven zijn onderzoekslijn bepaald. Samen met zijn studenten en latere collega's (met name Hein Lodewijx en Jeff Syroit) voerde hij meerdere onderzoeken uit om aan te tonen dat enige onderlinge afhankelijkheid (of interdependentie) nodig was voor in-group bias (bv., Rabbie & Horwitz, 1988; Rabbie, Schot & Visser, 1989). Deze benadering heeft Rabbie het *Behavioral Interaction Model* genoemd (BIM).

Het debat tussen deze onderzoeksgroepen ging jaren door. Na het vroegtijdig overlijden van Tajfel in 1982 aan kanker (door veel te veel roken, zou Rupert Brown later opmerken) werd het debat voortgezet, vooral door John Turner (promovendus van Tajfel) en Richard Bourhis. Voor een deel is het debat zelfs nog niet geheel verstomd, alhoewel op een laag pitje: de groep van North Carolina, Chapel Hill, Chet Insko en collega's, heeft een soortgelijke interdependentie theorie ontwikkeld als Rabbie en zo wordt het debat nog steeds gevoerd. Algemener gezien is de interdependentie thematiek in Nederland zeer invloedrijk geworden, met name in de onderzoekslijn uitgestippeld door Wilke en zijn studenten en promovendi aan de RUG (zie hieronder) en dan vooral de rol ervan in sociale dilemma's. Deze nadruk op interdependentie en sociale dilemma's zou wellicht cultureel bepaald kunnen zijn: Nederland staat (of stond) immers bekend om het zogenaamde 'poldermodel', waarin te allen tijden naar consensus wordt gezocht bij dilemma's van sociale aard. Hoe het ook zij, door de gezonde wetenschappelijke discussie tussen Tajfel en Rabbie ontstond in Nederland een kritische massa van onderzoekers, die met hun groeps onderzoek Nederland duidelijk internationaal op de kaart hebben gezet.

Bovenstaand debat gaf Rabbie en zijn groep dus een duidelijk doel, een missie zelfs. Maar niet elke student van Rabbie was even geïnteresseerd in dergelijke groepsprocessen en deze specifieke focus. Eén van de studenten aan de UU in de jaren 70 was Joop, wiens interesses in die periode duidelijk elders lagen. Maar om verder te komen in de psychologie was het wel nodig (toen misschien iets meer dan nu) om rekening te houden met de machtsrelaties en de professor netjes te volgen (zie ook hoofdstuk 4 waarin de sterk veranderde relatie tussen promovendus en promotor aan de orde komt). Joop werd op een gegeven moment dan ook

student-assistent van Rabbie. Deze samenwerking was echter geen groot succes en al snel koos Joop ervoor zich vooral *niet* met groepsonderzoek te gaan bezighouden. In plaats daarvan vertrok hij naar Engeland om zijn promotieonderzoek elders uit te voeren en op een ander onderwerp (met Dick Eiser, een student van Tajfel).

We zouden Joops vertrek bij Rabbie wellicht kunnen verklaren vanuit een gebrekkige interesse voor groepsonderzoek. Rabbie kon echter ook redelijk autoritair uit de hoek komen, al was hij niet onaardig. Zo was Rabbie op één moment zeer verbolgen over het feit dat de facultaire reproductieafdeling, na een reorganisatie, op eigen houtje had besloten het briefpapier van de Vakgroep Sociale Psychologie aan te passen. Wanneer de faculteitssecretaris deze verandering tracht uit te leggen, ontaardt Rabbie in woede en noemt de secretaris 'een 'apparatsjik' en trekt zelfs een vergelijking met de Jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog' (van Teunenbroek, 2005, p. 40). Joop ging echter niet zo gemakkelijk om met autoriteitsfiguren. Zo had hij genoeg psychologische kennis om in die periode de verplichte militaire dienst te omzeilen door zich psychologisch ongeschikt te laten verklaren (!). Eenzelfde ontwijkende strategie lijkt hij te hebben toegepast richting Rabbie. Wellicht is de sociale psychologie daardoor een groot groepsonderzoeker verloren, hoewel zij er een groot attitude onderzoeker voor terugkreeg; aan Joops bijdrage op dat gebied wordt in hoofdstuk 7 uitvoerig aandacht besteed.

Er zijn andere collega's aan de UU die rond deze periode van de jaren 70 belangrijk werk deden op het gebied van groepsonderzoek. Akko Kalma, in de ban van Piet Vroon, was vooral geïnteresseerd in evolutieprocessen en Maykel Verkuyten onderzocht en onderzoekt groepsdynamische processen op het snijvlak van de sociale psychologie, de sociologie en de antropologie. Het zijn echter vooral Mulder en Rabbie (en hun promovendi) die in deze vroege periode een belangrijke basis legden voor veel onderzoek naar groepsprocessen in Nederland. Zoals vaker gebeurt, wordt het estafettestokje overgedragen aan andere onderzoeksgroepen: er was een zeker machtsverschuiving naar andere centra voor groepsonderzoek en dan met name naar de RUG.

De boom: De 'Groningse' tijd

Een tweede fase in het onderzoek op het gebied van groepsdynamica en intergroepsrelaties in Nederland begon aan de RUG. Henk Wilke promoveerde in 1968 aan de UU onder supervisie van Mulder. Na zijn promotie vertrok hij naar de RUG waar hij van 1973 tot 1989 werkzaam zou zijn. Veel van zijn onderzoek bevond zich op het domein van de groepsdynamica, met als focus coalitievorming en sociale dilemma's.

Zoals al beschreven in de hoofdstukken 2 en 5, organiseerde Wilke een succesvolle onderzoeksgroep waarin veel werd gewerkt aan directe toetsing van bestaande theorieën aan de hand van strak ontworpen en uitgevoerd onderzoek met een zeer sterk experimenteel karakter. Hij nam ook enkele jonge, succesvolle docenten aan, waaronder Nanne de Vries en Ad van Knippenberg.

Wilkes onderzoek naar sociale dilemma's heeft internationaal veel invloed gehad. Hoofdvraag bij dit onderzoek was onder welke omstandigheden mensen coöperatieve keuzes maken wanneer zij geconfronteerd worden met een sociaal dilemma. Hoewel de uitkomsten van dit onderzoek direct relevant waren voor een beter begrip van gedrag op een collectief niveau, bewoog het onderzoek zich toch steeds verder weg van het klassieke groepsdynamische onderzoek. Op deze manier volgde de Nederlandse sociale psychologie ook een internationale trend, waar groepsdynamisch onderzoek zich steeds minder op de daadwerkelijke sociale interactie binnen groepen richtte, maar steeds meer op de meting van individuele cognities en keuzes in een zeer gecontroleerde omgeving (McGrath, Arrow & Berdahl, 2000).

Deze laatste observatie leidde tot een tweetal publicaties van Steiner (1974, 1986), waarin hij tot de conclusie kwam dat groepsonderzoek in de sociale psychologie geen grote rol van betekenis meer speelde. Hij lamenteerde dat de opkomst van de cognitieve sociaal psychologische methoden en theorieën steeds minder compatibel werden met de complexiteit die inherent was aan de groepsdynamica. Het klassieke groepsonderzoek, waarin vaak meerdere actoren aanwezig zijn en interactie en communicatie tussen groepsleden plaatsvindt, was niet alleen kostbaar, maar verliep ook traag en was moeilijk volledig te controleren. Mede als gevolg hiervan verdween langzaam de nadruk op groepsdynamica binnen de sociale psychologie (Pepitone, 1981). In 1990 concludeerden Levine en Moreland dan ook dat groepsdynamisch onderzoek in de sociale psychologie weinig meer plaatsvond, maar dat de fakkel gelukkig wel was doorgegeven aan andere disciplines, en dan met name arbeids- en organisatiepsychologie.

In plaats van klassiek groepsdynamisch onderzoek, kwam de nadruk in Nederland vooral te liggen op onderzoek naar intergroepsrelaties. Wellicht had dit ook deels te maken met het feit dat Ad van Knippenberg was gepromoveerd bij Henri Tajfel, wat een belangrijke impuls voor dit soort onderzoek betekende. Tajfel's Sociale Identiteitstheorie paste beter in de hierboven beschreven tijdgeest dan uitgebreid groepsdynamisch onderzoek. De Sociale Identiteitstheorie is een cognitief-motivationale theorie over groepsgedrag waaruit vrij eenduidige, toetsbare hypothesen kunnen

worden gedestilleerd die ook relatief eenvoudig getoetst kunnen worden op individueel niveau in een gecontroleerde, experimentele setting. Het systematische en open-experimenteel karakter van het intergroeps onderzoek aan de RUG blijkt duidelijk uit een publicatie van Van Knippenberg en Wilke uit 1979. Op basis van de Sociale Identiteitstheorie poneerden zij een hypothese en toetsten deze door bestaande data van Doise en Sinclair uit 1973 te her-analyseren: 'On our request Doise and Sinclair helpfully sent their data for the purpose of such re-analysis' (p. 429). In het groepsonderzoek was het delen van data toen dus al niet ongewoon.

Natuurlijk viel er door 'echte' groepsonderzoekers veel te klagen over de sterkere nadruk op intergroeps onderzoek ten koste van een groepsdynamische aanpak. Zo stelden Levine en Moreland (1990) dat onderzoek naar intergroepsrelaties teveel plaatsvond in een sociaal vacuüm (zie ook het pleidooi van Tajfel uit 1972: 'Experiments in a vacuum'): de meeste studies richtten zich enkel op de relatie tussen twee groepen en er werd te weinig rekening gehouden met complexere relaties tussen groepen in hun historische en politieke context. Onderzoek naar intergroepsrelaties stond op dat moment echter nog in de kinderschoenen in vergelijking met wat er later nog aan onderzoek naar zou worden gepubliceerd. Naomi Ellemers, promovenda bij van Knippenberg en Wilke, zou hier een belangrijke rol in spelen.

Naomi Ellemers promoveerde in 1990 aan de RUG op een proefschrift getiteld *Identity management strategies: The influence of socio-structural variables on strategies of individual mobility*. Haar onderzoek betrof een directe experimentele toetsing van elementen uit de eerder genoemde Sociale Identiteitstheorie. In haar proefschrift onderzocht ze bijvoorbeeld waar identificatie met de eigen groep van kan afhangen. Zij bestudeerde daarbij de structurele kenmerken van een intergroepscontext, zoals relatieve status, de permeabiliteit van groepsgrenzen, de legitimiteit en stabiliteit van de statusconfiguratie, en de relatieve groepsgrootte. Dit resulteerde in een aantal internationale publicaties in het *European Journal of Social Psychology* en het *British Journal of Social Psychology*, wat in die tijd niet per sé gebruikelijk was. Ellemers was onaangenaam verrast toen soortgelijk onderzoek even later in het *Journal of Personality and Social Psychology* verscheen, zonder naar haar werk te refereren (Wright, Taylor & Moghaddam, 1990). Zij had dat zelf in dat tijdschrift moeten publiceren, vond ze achteraf. Maar het was toen helemaal niet gebruikelijk om dat daar te proberen, als Nederlander, zoals ook beschreven in hoofdstuk 4. Zij zou zich later 'revancheren' door de publicatie 'The group self' in *Science* (2012). Na haar promotie is Ellemers via de VU (1990-1996) aan de UL (1996-2015) beland, en is inmiddels in 2015 aan de UU

begonnen als universiteitshoogleraar. Als ontvanger van de SPINOZA-prijs is zij uitgegroeid tot een van de belangrijkste exponenten van het intergroeps onderzoek in Nederland.

Eind jaren 80 veranderde er veel in het sociaal psychologisch landschap binnen Nederland (zie bv. ook Meertens, Nederhof & Wilke, 1992). Met het vertrek van Van Knippenberg in 1989 naar de RUN en Wilke naar de UL, wordt in die periode een eerste groeiperiode aan de RUG afgesloten. Ook de groep van Groningse promovendi van Wilke van die tijd verspreiden zich over het land: Ellemers en Paul van Lange vertrekken naar de VU, Dick de Gilder naar de UvA, en Arjaan Wit naar de UL. Een stukje van het groepsonderzoek aan de RUG werd voortgezet door Evert van de Vliert, bij wie o.a. Carsten de Dreu promoveerde.

De 'vertakking': Duizend bloemen

Na de 'Groningse' periode is er sprake van een vertakkingsperiode, die ook in hoofdstuk 5 wordt beschreven. In 1984 werd aan de subfaculteit Psychologie van de UvA de Vakgroep Sociale Psychologie opgericht. Met de komst van Thomas Pettigrew en Joop (beiden in 1986) brak op de UvA een ongekennde periode van groei aan, zowel voor groepsonderzoek, waar al een goede basis voor was gelegd door de daar aanwezige onderzoekers Wim Koomen en Roel Meertens, als voor onderzoek naar emoties en attitudevorming. De insteek was, net als aan de RUG, sterk empirisch van aard en zorgde voor een serieuze stroom publicaties in internationale vakbladen.

Naast een sterk empirisch karakter, kenmerkte het onderzoek aan de UvA zich ook door een duidelijke focus op maatschappelijk relevante vraagstukken. Met de aanstelling van Thomas Pettigrew voor 6 maanden per jaar, had de prille Vakgroep Sociale Psychologie een hoogleraar aan weten te trekken met internationale allure; zijn onderzoek naar discriminatie en vooroordelen, onder andere samen met Roel Meertens, had een grote impact op het veld. Zo lieten zij zien dat er een belangrijk onderscheid te maken is in vooroordelen van mensen die openlijk worden geuit ("blatant prejudice") en vooroordelen die meer subtiel zijn en minder duidelijk aanwezig in de communicatie of non-verbale uitingen ("subtle prejudice"; Pettigrew & Meertens, 1995). Dit onderscheid heeft een grote invloed gehad op het denken over vooroordelen; het onderzoek is volgens Google Scholar ondertussen meer dan 1500 keer geciteerd. Ook wordt de door Meertens en Pettigrew ontwikkelde vragenlijst meegenomen in de *European Social Survey*, een enquêteonderzoek dat iedere twee jaar wordt afgenomen in de Europese landen en tracht de attitudes, meningen en gedragspatronen van de bevolking in kaart te brengen.

Onderzoek naar vooroordelen en intergroepsrelaties aan de UvA kwam onder invloed van Pettigrew en Meertens dus langzaam maar zeker op gang. Uit een analyse van Tony Manstead (1990) naar publicaties in het *British Journal of Social Psychology* en het *European Journal of Social Psychology* tussen 1980 en 1988 bleek bijvoorbeeld een verdubbeling van het aantal publicaties over intergroepsrelaties – Nederland kon niet achterblijven!

Versterking werd al snel gevonden in de derde auteur. Met de aanstelling in 1989 van deze 'getalenteerde onderzoeker die was ondergesneeuwd in Dundee' (van der Pligt, 2002), nam het onderzoek naar intergroepsrelaties een grote vlucht. Gedurende de jaren 90 lag de nadruk bij het groepsonderzoek aan de UvA voornamelijk op fundamenteel onderzoek naar intergroepsrelaties. De derde auteur stimuleerde collega's en promovendi tot het uitvoeren van strak experimenteel onderzoek over onderwerpen zoals stereotypering, sociale identificatie, deindividuatie, distinctiviteit en groepsgebaseerde emoties. Af en toe werden er uitstapjes naar de grote buitenwereld toegestaan. Zo lukte het Daan Scheepers om zijn vragenlijst over welke liederen voetbalstadionbezoekers zingen tijdens cruciale momenten in een wedstrijd, op de Ajax-website te plaatsen (Scheepers, Spears, Doosje & Manstead, 2003). Dit resulteerde in 1.546 respondenten in enkele dagen. Daan schrok zo van dit grote aantal deelnemers dat hij pardoes de vragenlijst van de Ajax-website liet halen.

Het sociaal psychologisch onderzoek was ondertussen zo succesvol gebleken, dat op alle andere Nederlandse universiteiten de aandacht voor groepsprocessen weer toenam. Op de VU werd onder andere experimenteel onderzoek gedaan naar wat mensen aanzet tot het werken voor de groep. De uitstekende hitsingle van Billy Ocean uit 1985 werd een aansprekende titel van een artikel (Ouwerkerk, de Gilder & de Vries, 2000): 'When the going gets tough, the tough get going'. Het was in die periode allang niet zo 'tough' meer om in vooraanstaande internationale tijdschriften te publiceren; het Nederlands sociaal psychologisch onderzoek verkreeg internationaal aanzien en publicatie van groepsonderzoek in hoge impact tijdschriften was ondertussen meer regel dan uitzondering.

Het succes van sociaal psychologisch onderzoek in het algemeen en groepsonderzoek in het bijzonder, kwam waarschijnlijk deels door een groeiende nadruk op internationale samenwerking. Deze samenwerking werd onder andere mogelijk gemaakt door het goed functionerende KLI. Maar ook de aansprekende publicaties in internationale tijdschriften trok buitenlandse onderzoekers naar de polder. Een voorbeeld hiervan is Nyla Branscombe, bezoekend hoogleraar van 1997-1999. Haar samenwerking

leidde tot publicaties met vele Nederlandse groepsonderzoekers en focuste zich voornamelijk op discriminatie en onderzoek naar groepsgebaseerde gevoelens van schuld over negatief gedrag van de eigen groep in het verleden, zoals het slavernijverleden voor Nederlanders (Doosje, Branscombe, Spears & Manstead, 1998).

In 2003 vertrok de derde auteur van de UvA naar Cardiff. Zoals ook meerdere keren elders in deze bundel gememoreerd, was Ellemers een paar jaar daarvoor aangesteld als hoogleraar Sociale en Organisatie Psychologie aan de UL, waar Wilke in 2001 met emeritaat ging. Door deze ontwikkelingen verschoof het zwaartepunt van intergroepsresearch meer naar de laatst genoemde universiteit. Het meer groepsdynamisch onderzoek was toen allang verschoven naar de hoek van de organisatiepsychologie, waar bijvoorbeeld Bernard Nijstad (RUG, via UU en de UvA) en Wolfgang Stroebe veel onderzoek deden naar brainstormen en besluitvorming in groepen.

Binnen de sociale psychologie bleef het onderzoek naar groepsprocessen onverminderd gestuurd vanuit een sociaal identiteitsperspectief. In de periode 2000-2010 waren het vooral de UL, RUG en UvA die zich met dit onderzoek profileerden. Aan de UL richtte het onderzoek zich bijvoorbeeld op stigmatisering, vooroordelen, en sociale ongelijkheid, met een nadruk op gender-ongelijkheid op de werkvloer – om maar een paar voorbeelden te noemen. Ook ontwikkelde de UL zich als centrum van neurowetenschappelijk onderzoek naar vooroordelen en intergroepsrelaties. Met het vertrek in 2015 van zowel Ellemers als Belle Derks (gepromoveerd bij Ellemers aan de UL) naar de UU, lijkt ook hier zich een verschuiving van het zwaartepunt van intergroepsresearch voor te doen.

Aan de RUG was in die periode vooral aandacht voor collectief gedrag (bv. collectieve actie), groepsgebaseerde emoties, en intra groepsprocessen. Ook aan de UvA werd onderzoek verricht naar groepsgebaseerde emoties, maar werd gaandeweg meer onderzoek verricht naar radicaliseringsprocessen. Zo werd de tweede auteur onder andere benoemd tot hoogleraar radicaliseringsprocessen aan de UvA, en publiceerden Joop en Wim Koomen in 2009 een systematisch overzicht van sociaal psychologische inzichten omtrent terrorisme en radicalisering voor het Ministerie van Veiligheid en Justitie. De begeleider van dat onderzoek noemde die literatuurstudie onlangs nog 'zeer zorgvuldig en inzichtelijk'. Dit rapport werd later tot een boek uitgewerkt. Helaas heeft Joop de Engelstalige uitgave van dit boek (Koomen & van der Pligt, 2016) zelf niet meer meegemaakt.

Samenvattend

In dit hoofdstuk stonden we kort stil bij *een* geschiedenis van sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland. We hebben niet geprobeerd uitputtend te zijn, daar was de ruimte eenvoudigweg te beperkt voor. Ook hebben we niet geprobeerd alle betrokkenen te noemen, maar zoveel mogelijk getracht ontwikkelingen vooral inhoudelijk te schetsen. Ongetwijfeld hebben we belangrijke ontwikkelingen voor sommigen teveel aandacht en voor anderen te weinig aandacht geschonken. Iedere geschiedschrijving kent per definitie een subjectief karakter, en dus ook dit hoofdstuk. Toch kunnen we op basis van de hierboven besproken ontwikkelingen enkele samenvattende conclusies trekken over sociaal psychologisch groepsonderzoek in Nederland.

Ten eerste valt op dat voor groepsonderzoek in de sociale psychologie geldt wat ook meer algemeen voor de wetenschap geldt: onderzoek is geen individuele aangelegenheid. Sterker, goed onderzoek bestaat bij de gratie van intensieve samenwerking tussen experts. Als dit hoofdstuk iets illustreert, dan is het wel dat onderzoek naar groepen door diverse individuen werd uitgevoerd die onderling veel contact hadden. Als gevolg is groepsonderzoek altijd prominent aanwezig geweest binnen de sociale psychologie, al lag het zwaartepunt van onderzoek over de jaren bij verschillende universiteiten.

Ten tweede valt op dat de nadruk op internationale publicaties en de kwantificering van wetenschappelijke output ook invloed heeft gehad op het onderzoek naar groepsprocessen binnen de sociale psychologie. Grote sociaal psychologische beschouwingen in boekvorm (bv. Baschwitz, 1964) hebben plaatsgemaakt voor empirische artikelen in vooraanstaande, Engelstalige tijdschriften. Ook het soort onderzoek verschoof: uitgebreid, tijdrovend onderzoek naar groepsdynamische processen maakte plaats voor efficiënt ingericht kwantitatief labonderzoek.

Als laatste kunnen we zeggen dat de Tweede Wereldoorlog ook in Nederland een grote invloed op de sociaal psychologische onderzoeksagenda heeft gehad. De nadruk op groepsonderzoek in de jaren 50 en 60 lijkt qua thematiek bijvoorbeeld sterk beïnvloed door de oorlogservaringen van Jaap Rabbie, Mauk Mulder en Henri Tajfel. Door de jaren heen was groepsonderzoek in Nederland ook altijd sterk maatschappelijk georiënteerd en theoretisch geïnformeerd. En hoewel Jaap Rabbie in zijn tijd kon klagen over de beperkte maatschappelijke impact van sociaal psychologisch (groeps) onderzoek, lijkt dit de betrokken onderzoekers zelden te hebben ontmoedigd zich bezig te houden met belangrijke maatschappelijke vraagstukken; een tendens die zich ook nu nog manifesteert en waar de sociale psychologie deels haar relevantie aan ontleent.

Referenties

- Baschwitz, K. (1964). *Heksen en heksenprocessen. De geschiedenis van een massawaan en zijn bestrijding*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Doise, W. & Sinclair, A. (1973). The categorization process in intergroup relations, *European Journal of Social Psychology*, 3, 145-157.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 872-886.
- Ellemers, N. (2012). The group self. *Science*, 336, 848-852.
- Koomen, W. & van der Pligt, J. (2016). *The psychology of radicalization and terrorism*. NY: Routledge.
- Levine, J. M. & Moreland, R. L. (1990). Progress in small group research. *Annual Review of Psychology*, 41, 585-634.
- Manstead, A. S. R. (1990). Developments to be expected in European social psychology in the 1990's. In P. J. D. Drenth, J. A. Sergeant en R. J. Takens (Red.), *European perspectives in psychology*, Vol. 3: *Work and organizational, social and economic, cross-cultural*. Chichester: Wiley.
- McGrath, J. E., Arrow, H., & Berdahl, J. L. (2000). The study of groups: past, present, and future. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 95-105.
- Meertens, R. W. (2001). Afscheid van groepspsychologie, of de laatste der Mohikanen. In D. A. Stapel en J. van der Pligt (Ed.), *Een tijd van Koomen: Ontwikkelingen in de Amsterdamse sociale psychologie*. Amsterdam: Vossiuspers, UvA.
- Meertens, R. W., Nederhof, A. J., & Wilke, H. A. M. (1992). Social psychological research in the Netherlands, 1980-1988. *European Journal of Social Psychology*, 22, 93-100.
- Ouwerkerk, J. W., de Gilder, D., & De Vries, N. K. 2000. When the going gets tough, the tough get going: Social identification and individual effort in intergroup competition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1550-1559.
- Pepitone, A. (1981). Lessons from the history of social psychology. *American Psychologist*, 36, 972-985.
- Pettigrew, T. F. & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57-75.
- Rabbie, J. M. & Horwitz, M. (1969). The arousal of ingroup-outgroup bias by a chance win or loss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 269-277.
- Rabbie, J. M. & Horwitz, M. (1988). Categories versus groups as explanatory concepts in intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 117-123.
- Rabbie, J. M., Schot, J. C., & Visser, L. (1989). Social identity theory: A conceptual and empirical critique from the perspective of a behavioural interaction model. *European Journal of Social Psychology*, 19, 171-202.

- Rabbie, J. M. & Visser, L. (1972). Bargaining strength and group polarization in intergroup negotiations. *European Journal of Social Psychology*, 2, 401-416.
- Scheepers, D., Spears, R., Doosje, B., & Manstead, A. S. (2003). Two functions of verbal intergroup discrimination: Identity and instrumental motives as a result of group identification and threat. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 568-577.
- Steiner, I. D. (1974). Whatever happened to the group in social psychology? *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 94-108.
- Steiner, I. D. (1986). Paradigms and groups. *Advances in Experimental Social Psychology*, 19, 251-289.
- Tajfel, H. (1972). Experiments in a vacuum. In J. Israel en H. Tajfel (Red.), *The context of social psychology*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin en S. Worchel (Red.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-48). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel H. & Turner J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel en W. G Austin (Red.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson Hall.
- van der Pligt, J. (2002). Onbekende Engelse emoties, in bijzonderheid die van de mannelijke soort. In A. H. Fischer en J. van der Pligt (Red.), *Handbook of Dutch emotions*. Amsterdam: Amsterdam Psychological Association.
- Van der Pligt, J. & Koomen, W. (2009). *Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme*. Amsterdam: UvA Onderzoeksinstituut Psychologie.
- Van Knippenberg, A. & Wilke, H. (1979). Perceptions of collégiens and apprentis re-analyzed. *European Journal of Social Psychology*, 9, 427-434.
- Van Teunenbroek, J. (2005). De bestuurlijke geschiedenis van de faculteit. In W. Koops, H. J. van Rinsum en J. van Teunenbroek, *De sociale wetenschappen in Utrecht: een geschiedenis* (p. 21-64). Uitgeverij Verloren.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994-1003.